

Z BADAŃ ZAKŁADU ETNOGRAFII IHKM PAN NAD KULTURĄ
I SPOŁECZEŃSTWEM MONGOLII W ROKU 1972

Badania prowadzone w roku 1972 podporządkowane były — podobnie jak i poprzednio — problematyce prawidłowości adaptacji tradycyjnej koczowniczej kultury pasterskiej do wymogów współczesnej cywilizacji w warunkach państwa socjalistycznego. Znaczenie ich wykracza poza monograficzne studia nad konkretnym społeczeństwem, gdyż długofalowym zamierzeniem jest wykorzystanie ich w przyszłości dla porównawczego opracowania przekształceń rodziny i społeczności lokalnej w ustroju socjalistycznym. Jednakże zakres studiów mongolskich nie ogranicza się do tych dwu instytucji i zmierza do dokumentowania procesów mających znacznie szerszy zasięg.

Głównym akcentem badawczym były prace kolejnej ekspedycji trwające przez cztery tygodnie w sierpniu i kierowane przez prof. dr. Witolda Dynowskiego. Uczestnikami ekspedycji byli dr Danuta Markowska, Jerzy Wasilewski oraz autor tego sprawozdania. Z ekspedycją współdziałało stale trzech pracowników Mongolskiej Akademii Nauk. Konsultowano także inne osoby. Terenem badań były dwa somony (powiaty) okręgu archangajskiego, położone w tzw. pasie changajskim, który można określić jako leśno-stepowy wtopiony w krajobraz górski.

Podjęto temat społecznych warunków bytowania młodej generacji pasterzy i ich postaw. Interesował nas stopień integracji profesjonalnej i kulturowej młodych pasterzy oraz przyczyny ruchliwości zawodowej. Zmierzano do określenia sytuacji rodzinnej pasterzy do lat 30 (rodziny wyjścia i rodziny własnej), sytuacji zawodowej, aspiracji życiowych, stosunku do autorytetów w środowisku pasterskim oraz wiedzy o niektórych elementach tradycji kulturowej. Ponadto zbierano informacje ogólne o somonach, w których prowadzono badania, materiały dotyczące systemu pokrewieństwa, życia rodzinnego, niektórych aspektów obrzędowości tradycyjnej oraz roli przestrzeni w kulturze pasterskiej. Zbierano również informacje o warunkach ekologicznych i polityce hodowlanej u ekspertów. Ponadto prowadzono dokumentację fotograficzną.

Badania ankietowe zmierzały do określenia czynników stabilizacji w zawodzie pasterza oraz stopnia znajomości tradycji u młodych pasterzy, czyli poziomu adaptacji młodego pokolenia do środowiska pasterskiego. Wykonano 18 ankiet, które — wspólnie z podobnymi ankietami z roku poprzedniego oraz badaniami w roku następnym — stworzą możliwość określenia niektórych prawidłowości regulujących funkcjonowanie społeczności pasterskiej w zmieniających się warunkach społeczno-gospodarczych Mongolii. Dadzą też one podstawy do wnioskowania w zakresie polityki społecznej, czym szczególnie zainteresowana jest tamtejsza Akademia Nauk i czemu zawdzięczamy pomoc, jakiej udziela ona naszym badaniom. Dotychczasowe bowiem doświadczenia tego kraju wskazują na zachwianie równo-

wagi w społecznym podziale pracy i na deprecjację zajęć pasterskich, wyrażające się w ucieczce młodzieży do ośrodków miejskich, a zwłaszcza do stolicy.

Migracja do miast to zjawisko znane ze wszystkich krajów, w których szybka urbanizacja tworzy kontrasty społeczne. Środki niwelujące te kontrasty — zastosowane np. w Mongolii, takie jak powszechne szkolnictwo, dokształcanie zawodowe, nasycanie rejonów wiejskich instytucjami usługowymi, oraz inne, ogólniej nazywane urbanizacją stepu¹ — prowadzą do zderzenia odmiennych wzorów kulturowych, wśród których niebagatelną rolę odgrywa wzór rekreacji, sposobu spędzania czasu wolnego. Mongoł — bardziej może niż ktokolwiek inny — jest *homo ludens*, zaś tradycyjny model odpoczynku i rozrywki staje się częściowo anachroniczny wskutek jego powiązań z zanikającymi elementami obrzędowości rodzinnej lub niemal całkowicie wykorzenionej obrzędowości religijnej, albo też jest wypierany przez styl gospodarowania w spółdzielniach pasterskich lansujących wzór bohatera pracy produkcyjnej. Zróżnicowane możliwości konsumpcyjne proponowane przez ośrodki miejskie mają dużą siłę przyciągania w społeczeństwie do niedawna całkowicie niemal koczowniczym, w którym możliwości te były ograniczone, zaś ich zakres był dosyć ściśle skorelowany z pozycją społeczną i majątkową (przynajmniej w czasach poprzedzających rewolucję).

Na podstawie dotychczasowych badań stwierdzić można, że aspiracje profesjonalne odgrywają nikłą rolę w decyzjach migracyjnych, gdyż skala prestiżu zawodów jest bardzo spłaszczona. Podobnie wygląda również skala odzwierciedlająca wartościowanie zajęć z punktu widzenia zarobków. Można zatem przypuszczać, że główną przyczyną ruchliwości są intensywność i zróżnicowanie bodźców, jakie człowiekowi oferują otaczające go środowisko i działające w nim instytucje.

Wnioski płynące z badań nad postawami młodej generacji pasterzy składają się na studium gwałtownego zerwania ciągłości tradycji. Obserwuje się brak kontynuacji doświadczeń pasterskich. Ankieta poświęcona znajomości tradycji wykazuje najniższy poziom wiedzy w zakresie tych elementów tradycyjnego przekazu, które dotyczą dwu odrębnych sfer działania ludzkiego — wierzeń religijnych i organizacji produkcji pasterskiej. Nie powinno to dziwić, skoro te właśnie dziedziny życia poddane zostały zdecydowanym regulacjom administracyjnym poprzez likwidację w latach trzydziestych instytucji kultu i powszechną kolektywizację w 1959 roku. Miejsce znajomości zawodu u młodszych pasterzy zajmują stosunkowo często stereotypy nowoczesności, reprezentowanej przez służby weterynaryjne i zootechniczne oraz zmienne niejednokrotnie rozwiązania w zakresie organizacji pracy, których nie zawsze skutecznemu działaniu przypisywane są odgórnie zbyt wielkie nieraz możliwości, co hamuje inicjatywę pasterzy.

Związane jest z tym zagadnienie międzygeneracyjnej transmisji doświadczeń i elementów kultury. Obserwuje się w tym zakresie znaczną pasywność, a niejednokrotnie zahamowanie przekazu. Jednocześnie tam, gdzie owa transmisja funkcjonuje, proponuje ona często kompleks starych, nieakceptowanych już przez młodzież wzorów. Ów brak akceptacji płynie z ograniczoności lub nieadekwatności propozycji do warunków aktualnych. Często jednak wynika z pewnego lekceważenia kultury tradycyjnej, wyniesionego m.in. ze szkoły, zbyt może jednostronnie realizującej zobiektywizowany program nauczania oparty na wzorach zagranicznych. W ten sposób powstają podstawy do kształtowania się stylu myślenia „nowo-

¹ Termin ten został wprowadzony w obieg przez D. Markowską, uczestnika zespołu mongolistycznego Zakładu Etnografii; D. Markowska, *Urbanizacja stepu*, [w:] *Studia mongolskie*, Wrocław 1969, ss. 31-52.

czesnego", nie odniesionego do konkretnej sytuacji środowiska pasterskiego, odwołującego się do techniki, ale niejednokrotnie lekceważącego kryteria techniczne i prakseologiczne. Wynikające z tego niebezpieczeństwa zostały dostrzeżone przez władze mongolskie, które — jak się wydaje — próbują reaktywować rangę tradycji w życiu społecznym i częściowo produkcyjnym w pasterstwie. Spotyka się to ze zrozumieniem starszych generacji, ale chyba częściowo dezorientuje młodzież, dla której tradycja ta jest już kulturowo odległa i zbyt często była dawniej antagonistycznie przeciwstawiana ideałowi nowoczesności, który stał się podstawą aspiracji życiowych.

Niemniej popełnilibyśmy błąd, gdybyśmy powyższe wnioski przyjęli bez zastrzeżeń. Tradycja nie jest kategorią jednorodną, zawiera różne elementy o różnym stopniu obcości dla współczesnego życia. Dychotomiczne założenie o istnieniu obok siebie kultury tradycyjnej i kultury współczesnej, oraz ewentualnych sprzeczności pomiędzy nimi, byłoby niewłaściwe. W tym, co mówiliśmy wyżej, o zaniknięciu wiedzy o pewnych zespołach zachowań (produkcyjnych, religijnych), zawarta była informacja o niedostosowaniu tych zachowań do warunków życia współczesnego wynikających ze zmiany w sposobie zaspokajania odpowiednich potrzeb. Z drugiej strony, wspomniano także o utrzymywaniu się potrzeby rekreacji i rozrywki. Tutaj dawne sposoby jej zaspokajania zachowały jeszcze wiele ze swej aktualności, mimo znacznego ich ograniczenia. Toteż odpowiadające im elementy tradycji badane naszą ankietą wykazują większy stopień żywotności; pytania o znajomość etykiety oraz form współżycia z otaczającym środowiskiem dały najwyższy poziom odpowiedzi pozytywnych. Nie ma zatem podstaw, by odmawiać tym zachowaniom, choć tradycyjnym, pełnych praw istnienia w harmonii z tym, co współczesne, nie ich też mają przede wszystkim dotyczyć zabiegi o ewentualne ożywienie tradycji. Byłoby to już bardziej wskazane (choć nie zawsze celowe) wobec trzeciej grupy zagadnień objętych ankietą, a mianowicie uroczystości rodzinnych oraz poziomu integracji grupy krewnych. Tu nastąpiło znaczne ograniczenie skali zabiegów i kontaktów na rzecz szerszego zespołu ludzkiego. Przy czym niezbyt dokładnie jeszcze wiemy, jaki to jest zespół. Na pewno będzie to m. in. brygada pasterska w spółdzielni oraz centrum somonowe wskutek jego funkcji społecznych i administracyjnych. Czy jednak będzie nim również cały somon, który wykazuje wiele cech społeczności lokalnej, ale również brak mu niektórych innych elementów tejże społeczności? Nie znamy też stopnia integracji tzw. *suiru* czy *fermy* — najmniejszego zespołu produkcyjnego, kilku wspólnie koczujących rodzin. Dawniej zespół taki dobierał się samorzutnie albo według konkretnych zasad wynikających z potrzeb sprawnej organizacji pracy, zawsze jednak była to silnie zintegrowana grupa sąsiedzka zwana *ajl*, *chotajl* lub podobnie. Obecnie o składzie takiego zespołu decyduje najczęściej kierownik brygady. Czynniki swobodnego doboru jeszcze istnieje, ale nie wiemy, w jak dużym stopniu. Uzasadnia to pytanie o stopień integracji takiej grupy sąsiedzkiej, tym istotniejsze, że ma on wpływ na to, co nazywamy stosunkami międzyludzkimi w pracy. Badając przyczyny migracji młodzieży do miast nie można przeoczyć również tego zagadnienia i jego podjęcie wydaje się konieczne.

Z powyższego omówienia pytań roboczych, powstałych na aktualnym etapie badań, wynika, że kumulowana przez nas etnograficzna wiedza o procesach zachodzących w społeczeństwie mongolskim może być temu społeczeństwu praktycznie przydatna, co — jeśli okaże się prawdziwe — będziemy mogli poczytywać sobie za zaszczyt.

Badania nasze mają też inny, poznawczy aspekt. Występuje on oczywiście także w zarysowanej powyżej problematyce. Niezależnie od tego prowadzone były

w 1972 roku studia nad historycznym podłożem procesów modernizacyjnych, rodziną, obrzędowością czy systemem pokrewieństwa, które to tematy są słabo lub w ogóle nie reprezentowane w literaturze światowej poświęconej Mongolii. Obiecujące są rozpoczęte studia nad przestrzennymi aspektami kultury mongolskiej. W przeciwieństwie do społeczeństw osiadłych, nomadyczne mają niedostatecznie zbadaną rolę układów przestrzennych w życiu społecznym i gospodarczym. Problem został dopiero podjęty, toteż niewiele można powiedzieć ponad to, że układy te okazują się równie trwałe, jak w społeczeństwach agrarnych, mimo iż przesuwają się, czy też są powtarzane w rytmie działań zbiorowości pasterskiej. Wiadomo również, że koncepcja przestrzeni uczestniczy w realizowaniu się społecznych dystansów i w określaniu miejsca człowieka w społeczeństwie (co jest wyraźnie widoczne np. w waloryzacji elementów obszaru jurty, odnoszącej je do statusu człowieka, pozycji w rodzinie, czy też różnych sfer działania praktycznego albo oddziaływania sił nadprzyrodzonych).

Podsumowując ilościowo wyniki badań tegorocznych, zamykają się one liczbą 18 wywiadów kwestionariuszowych oraz 24 wywiadów swobodnych i obserwacji. Te ostatnie dotyczyły następujących problemów:

- organizacja i technika pasterska (przeprowadzone ze specjalistami, pracownikami naukowymi) — w ilości 2;
- funkcjonowanie spółdzielni oraz innych jednostek organizujących życie pasterzy — 5;
- układy przestrzenne — 4;
- obrzędowość 5;
- terminologia pokrewieństwa — 3;
- zagadnienia religijne — 2;
- inne problemy — 3.

Ponadto zebrano różne dane statystyczne oraz informacje o strukturze 431 rodzin. Informacje te dotyczą zajęcia, wieku, wykształcenia, stosunków pokrewieństwa w zespole domowników, wreszcie członków rodziny przebywających poza domem. Daje to dość szerokie możliwości interpretacji tego materiału, zarówno dla zagadnień rodziny, procesów profesjonalizacji, jak i przyczyn migracji młodzieży. Jest to ponadto bogaty materiał dla studiów nad imionami mongolskimi, czyli nad problemem interesującym i w ogóle jeszcze nie podejmowanym z etnograficznego punktu widzenia.

Niezależnie od badań terenowych, problematyka mongolska — i szerzej: środkowoazjatycka — podejmowana jest w codziennej pracy Zakładu. Nadzwyczaj szczupła kadra etatowa uzupełniana jest o współudział pozostałych członków ekspedycji oraz innych osób. Oprócz opracowywania materiałów zebranych przez ekspedycję, stopniowo przekazywanych do druku, prowadzi się prace nad ukończeniem rozprawy habilitacyjnej poświęconej procesom urbanizacyjnym we współczesnej Mongolii (dr Danuta Markowska) oraz rozprawy doktorskiej poświęconej przekształceniom struktury i terminologii pokrewieństwa u Mongołów Chałcha (mgr Sławoj Szynkiewicz). Ponadto dokonuje się reinterpretacji źródeł publikowanych, kompletowania bibliografii wydanych za granicą oraz wypisów do podręcznego słownika kultury mongolskiej. Te ostatnie robione są na kartach perforowanych, umożliwiających stworzenie praktycznej i wielofunkcyjnej kartoteki. Również w roku bieżącym przygotowano i przekazano do wydawnictwa pracę zbiorową poświęconą różnym aspektom kultury mongolskiej, zawierającą 5 artykułów oraz szeroki zestaw ilustracji.

Sławoj Szynkiewicz